

Aleyna MALKOÇ

İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Dili (Doktorant)

ORCID: 0000-0001-9148-8352.

E-mail: aleyna.malkoc@trt.net.tr

NİZÂMÎ'NİN İZİNDE: GEÇ DÖNEM ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE MENSUR BİR İSKENDERNÂME NÜSHASI ÜZERİNE¹

Anahtar Kelimeler: Nizâmî-i Gencevî, Çağatay Türkçesi, Mensur İskendernâme, Türk-İslam Edebiyatı

GİRİŞ²

Çağatay Türkçesinin geç dönemlerine ait bir mensur İskendernâme eseri olan bu çalışma, daha önce çalışılmamış bir İskendernâme eseridir. İsveç'teki Lund Üniversitesi Kütüphanesi'nin "Gunnar Jaring Koleksiyonu" içerisinde keşfedilmiştir. Eser; 104 varak hacminde, fiziksel özellikleri bakımından iyi durumda ve Çağatay Türkçesinde mensur olarak kaleme alınmış bir İskendernâme nüshası hüviyetindedir. Bu sebeple, bu metnin transkripsiyonu ve sözlüğünü ortaya koymak, bizim için tercih sebebi olmuştur. Metni daha iyi anlamlandırmak amacıyla öncelikle kısaca Çağatay Türkçesine değinilmiştir. Ayrıca eserin başkahramanı olan İskender'in tarihi kişiliğine, Türk-İslam Edebiyatı'nda İskendernâme türüne, geç dönem Çağatay Türkçesi ile yazılmış mensur İskendernâme metni hakkında bilgilere ve metindeki Çağatay Türkçesi gramer özelliklerine yer verilmiştir.

X V. Yüzyıldan X X. Yüzyılın başlarına değin Osmanlı Devleti haricinde kalan ve Orta Asya'da yaşayan Doğu Türklerinin kullandığı konuşma ve yazı diline "Çağatay Türkçesi" denir. Çağatay adı, büyük Moğol imparatoru Cengiz Han'ın dört oğlundan ikincisi olan Çağatay Han'dan gelir.

Eski Türkçe devrinden sonra Türklerin yavaş yavaş İslamiyet'i kabul etmesiyle başlayan süreç dil ve edebiyat alanında da etkisini gösterir. Türk-İslam Devri'nin ilk ürünleri Karahanlı Türkçesi döneminde verilir ve Karahanlı Türkçesi ortak bir edebî dil haline gelir. Karahanlı Devleti, Moğol asıllı Karahıtayların hükümranlığı altına girdikten sonra tarih sahnesinden silinir. Bunun sonucunda, ortaya bir geçiş dönemi hükmünde olan Harezmi ve Kıpçak Türkçesi çıkar.

X V. Yüzyılın başlarına doğru Emir Timur'un yeniden Türk birliğini sağlayarak müreffeh bir ortam oluşturması, etkisini kültür ve sanat alanında da gösterir. Artık dağılan Türk lehçeleri birleşmiştir. Böylelikle, "Çağatay Türkçesi, Türkî, Türk tili, Türkî til, Türk lafzı, Türk elfâzı, Türkçe ve Türkçe til" şeklinde adlandırmalara sahip bulunan edebî dil oluşur.

Çağatay Türkçesi'nin dönemlere ayrılmasında Eckmann'ın tasnifini dikkate alsak da diğer tasnifleri de belirtmek yerinde olacaktır.

¹ Aleyna Malkoç, İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Dili (Doktorant), aleyna.malkoc@trt.net.tr, ORCID: 0000-0001-9148-8352.

Aleyna Malkoç, Istanbul University, Department of Old Turkic (PhD Candidate), aleyna.malkoc@trt.net.tr, ORCID: 0000-0001-9148-8352.

Алейна Малкоч, Стамбульский университет, докторская степень по древнетюркскому языку, aleyna.malkoc@trt.net.tr, ORCID: 0000-0001-9148-8352.

² Aleyna Malkoç, Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Mensur İskendernâme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Post Yayinevi, 2025.

1928 – Aleksandr N. Samoyloviç Tasnifi

1- Karahanlı Türkçesi veya Kaşgar Türkçesi, 11-12. yüzyıllar

2- Kıpçak - Oğuz Türkçesi, 13-14. yüzyıllar

3- Çağatayca, 15-19. yüzyıllar

4- Özbekçe, 20. yüzyıl

Samoyloviç tasnifine Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü itiraz eder. 1945'te İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Çağatay Edebiyatı" maddesinde "Barthold-Samoyloviç Nazariyesi" adını verdiği görüşe karşı kendisi Çağatay Türkçesi'ni devirlere ayırır. Onun Çağatayca tanımı ise şöyledir:

"Çağatayca, kelimenin en geniş manası ile, Moğol istilasından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altın Ordu İmparatorluklarının medeni merkezlerinde 13-14. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa 15. asırda klasik bir mahiyet alarak zengin bir edebiyat yaratan edebi Orta Asya lehçesidir."

Devir tasnifi ise şu şekildedir:

1- İlk Çağatay Devri: 13 ve 14. yüzyıllarda önce Türkistan, Horasan ve İran sahalarında, Harezm'de ve sonra Altın Ordu'da gelişen edebi dil.

2- Klasik Çağatay Devri'nin başlangıcı: 14. yüzyıl sonlarından başlayıp 15. yüzyılın ortalarına kadar Timurlular Devri'nde Horasan ve Maveräünnehir'in Herat ve Semerkant gibi medeni ve siyasi merkezlerinde gelişen edebi dil.

3- Klasik Çağatay Devri: 15. yüzyılın 2. yarısını içine alan ve Nevayi ile başlayan devir.

4. Klasik Devrin devamı: 16. yüzyılda Babür ve Şeybaniler devri.

5- Gerileme ve Çökme Devri: 17-19. yüzyıllar

Köprülü'ye göre İlhanlı, Çağatay ve Timur saraylarında özellikle Türkçe kullanılır. Çağatay Hanları Türkçe konuşur, divanlarda Uygur alfabesi bilen bahşılar bulundurur ve edebi Orta Asya Dilini resmi dil olarak kullanır. Altın Ordu'dan önce de İlhanlı ve Çağatay sahalarında edebi dil gelişmiştir. Radloff'a göre de bu edebi dil, devamlıdır. "Çağatay dediğimiz dil, Uygurca temelinde gelişmiştir ve canlı dille alakası yoktur. Babür'ün ve onun en iyi araştırmacısı Vambery'nin bizi ikna etmeye çalıştıkları gibi Doğu Türkçesi veya Çağatay Dili, Orta Asya Dili değildir. Bu tıpkı Osmanlı yazı dili gibi, suni bir yazı dilidir. Tarihi şartlar neticesinde meydana gelen bu dil, bugün çeşitli şivelerle konuşan Doğu Türklerinin edebi dilidir."

Vambery'ye göre de Çağatayca, "par excellence" yani "Orta Asya'nın umumi bir edebi dilidir."

19. Yüzyılda Quatremere ve Pavet de Courteille gibi Fransız müsteşrikler "Turc oriental" yani "Doğu Türkçesi" terimini tercih ederler. Bu Oğuz grubunu ifade eden Batı Türkçesi terimine karşı, 13. yüzyıldan bugüne kadar Oğuz grubu dışındaki Türklerin dilini ifade eder.

Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, 11-16. yüzyıl Karahanlı-Harezm Türkçelerine "Müşterek Orta Asya Türkçesi" der. Çağatayca bu devir üzerine kurulur.

"Kökünü, Yusuf Has Hacip tarafından işlendikten sonra, Nevayi devrine kadar birkaç yüzyıl boyunca Orta Asya'nın edebi ve kültür dilini teşkil etmiş olan Müşterek Orta Asya Edebi Türkçesi'nden alan Çağatayca; 15-16. yüzyıllarda Semerkant ve Herat'ta kemalini bularak edebi Özbekçe'nin ilk temel taşı rolünü oynamıştır."

Caferoğlu gibi Köprülü de "Orta Asya Edebi Dili" ifadesini kullanır.

Carl Brockelmann 1954'te yazdığı gramerde "İslami Orta Asya Edebi Dilleri" terimini kullanır. 11-19. yüzyıllardaki Karahanlı döneminden itibaren var olan edebi dilleri kasteder. Hepsinin genel adı ise "Ostturkische – Doğu Türkçesidir".

Sovyet döneminde "Starouzbekskiy – Eski Özbekçe" terimi kullanılır. Şerbak 1953'te Eski Özbekçe'yi şu devirlere ayırır:

1- İlk devir, 10-13. yüzyıllar

2- İkinci devir, 14-17. yüzyıllar

3- Üçüncü devir, 17-18. yüzyıllar

Ona göre üçüncü devirde mahalli unsurlar dile girer.

Son olarak Eckmann tasnifini daha detaylı ele almak gerekirse; onun tasnifi Samoyloviç tasnifinin daha geliştirilmiş halidir, denebilir.

1- Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesi, 11-13. yüzyıllar

2- Harezmi Türkçesi, 14. yüzyıl

3- Çağatayca, 15-20. yüzyıl

Çağatay Türkçesi ise kendi içerisinde temel olarak üç devre ayrılarak tasnif edilebilir. Bu devirler şöyledir: İlk Çağatay Türkçesi Dönemi (X V. Yüzyılın başları-1465), Klasik Çağatay Türkçesi Dönemi (1465 - XVI. yüzyılın ortaları) ve Son Çağatay Türkçesi Türkçesi Dönemi (XVIII - XIX. yüzyıl).³

Şeybani Devleti'nin yıkılmasıyla 1600'lere gelindiğinde Orta Asya'da siyasi birlik bozulur. Bölge Rus istilasına uğrar ve Hanlıklar Devri başlar. Bu istikrarsızlık dile de yansır. Nevayî gibi müthiş şairlerle zirveye çıkmış bulunan Çağatay Türkçesinin klasik devri bitmiştir artık. Son dönemin en önemli eseri Ebulgazi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere-i Terakime adlı tarih kitabıdır.

Klasik öncesi devir: Bir dizi Eski Türkçe hususiyetin muhafaza edildiği bir geçiş devri. Bu devrin önemli sanatçıları: Sekkaki, Haydar Harezmi, Lutfi, Yusuf Emiri, Seyyid Ahmed Mirza, Gedai, Atai, Ahmedi, Yakini.

Klasik devir: Ali Şir Nevayî, Hüseyin Baykara, Muhammed Salih, Babür Şah.

Klasik sonrası devir: Nevayî dilinin dikkatli bir taklidi ve Özbek unsurlarının tesiri.

Çağatay edebî dilinin klasik devri 1600'de sona erer. Son Şeybani hükümdarları Abdullah Han ile oğlu Abdülmümin'in 1598'de ölümü üzerine Türkistan'daki birlik sona erer, ülke parçalanır. Buhara ve Hive Hanlıkları ve 18. yüzyılda da Hokant Hanlığı kurulur. (Ercilasun)

Hanlıkların gerek kendi iç savaşları ve gerek birbirleriyle olan bitmez tükenmez kavgaları Orta Asya Türklüğü'nün kuvvetini kökünden sarsmış ve Rusların Türkistan'ı kolayca istilasına yol açmıştır. Buhara 1868'de, Hive 1873'te, Hokant 1876'da Rus Çarlığına bağlanmıştır. (Eckmann)

Son dönemde Farsça'dan ziyade Çağatay Türkçesi kullanılmıştır. Basit dini kitaplar, tercüme, halk hikayeleri vb. metinler kaleme alınmıştır. Müellifler ise şöyle sıralanabilir: Muhammed Sadık, Muhammed Niyaz, Turdi, Baba Rahim Meşrep, Sufi Allahyar, Kul Şerif, Vefai, Nevbeti, Harabati, Gazi, Meşreb-i Sani, Hüveyda, Şeykali, Mevlâna Yahya, Seyyid Muhammed Ahund, Beyza, Pehlivan Kulı Revnak, Kadı Muhammed Neşati, Molla Muhammed Niyaz Münşi, Üveysi, Nadire, Ebulgazi Bahadır Han...

1. BÜYÜK İSKENDER'İN HAYATI VE TÜRK-İSLAM EDEBİYATINDA İSKENDERNAMELER

1.1. Büyük İskender'in Hayatı

Milattan önce 356 yılında doğan Makedonyalı Büyük İskender, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük hükümdarlarından kabul edilir. Kurduğu imparatorluk, Akdeniz'den Hindistan'a uzanır. Sayesinde, Yunanca erken dönemde Hristiyanlığın yayılmasına hizmet eder. Babası, Makedonya Kralı Philippos, annesi ise Prenses Olympias'tır. Leonidas ve Aristoteles gibi büyük Yunan filozofları tarafından eğitilir. Bu onun zihin dünyasının, dünyayı görme, keşfetme ve ele geçirme isteğinin doğmasına da yardımcı olur. Gençliğinde Bucephalus adlı vahşi bir atı evcilleştirdiği ve bu at öldükten sonra atın anısına Hindistan'daki bir şehir

³ János Eckmann, Çağatayca El Kitabı (Çeviren: Günay Karaağaç), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

Bucephalus adını verir. Babası seferdeyken ülkeyi kontrol altında tutan İskender, isyan çıkması üzerine bu isyanı bastırır ve şehre Alexandropolis ismini koyar. Babasının MÖ 336'da bir suikaste kurban gitmesiyle artık Makedonya devletini kendi hakimiyetine almış olur. İskender'in kısa süren ömrü, maceralı geçer ve bir cihan hükümdarı haline gelir. Buna rağmen aşk hayatı da epey maceralıdır. Roxane, Parysatis ve Statiera adlı üç karısı olduğu söylenir. Bugün Ankara'da bulunan Gordion'da efsanevi Gordian düğümünü çözmüş olduğu halk arasında efsaneleşmiş ve anlatılagelmıştır. Rivayete göre eşek kulaklı Frigya Kralı Midas'ın babası bu efsanevi düğümü yaratmıştır. Buna göre Gordion Düğümünü çözen bütün Asya'nın hâkimi olur. İskender, bu düğümü kılıçla keser. MÖ 334 ve 333 yılında büyük Pers İmparatoru 3. Darius'u alt eder. MÖ 329'da Hindikuş Dağlarını geçer ve Semerkand'a dek uzanır. Ardından yönünü Hindistan'a çevirir. MÖ 323 yılında henüz 33 yaşındayken bilinmeyen bir sebepten dolayı Babil'de 2. Abukednazar'ın sarayında ölür. O kadar çok yer fetheder ve hakkında o kadar çok efsane dolaşır ki ünü halen canlılığını korumaktadır. Çok zalim olduğundan, ahlaki yapısına kadar özel hayatının ve şahsiyetinin birçok yönü, bugün dahi tartışma konusudur. Sadece Batı coğrafyasını değil Doğu'yu, bilhassa İslam Dünyasını da etkiler. Hatta Orhan Şaik Gökyay'ın İslam Ansiklopedisi için yazdığı İskendername maddesinde aktardığına göre:

“Hayatını konu edinen eserler, Batı'dan Malaya, Cava ve Buginez dillerine kadar ulaşan geniş bir yelpaze içinde yer almaktadır.”⁴

1.2. Batı Kaynaklarında İskender

İskender hakkında hem Doğu'da hem de Batı'da birçok kaynak vardır. Tarihi kaynakların yanında malum olduğu üzere çok geniş bir coğrafyada destansı ve efsanevi İskender anlatıları vücuda gelmiştir. Türk-İslam Edebiyatındaki İskendername eserlerini anlamlandırmak için de öncelikle İskender'in bizzat yaşadığı Batı coğrafyasına yönelmek gerekir. Batı'da İskender'e dair çok sayıda Antik Yunanca ve Latince kaynak mevcuttur. O dönemin birçok yazarı mutlaka İskender'den söz etmiştir. Hatta bazı yazarlar, bilgileri birincil ağızdan aktarır. Yani İskender'i bizzat tanımış yahut yakın çevresinde olmuş kişilerdir. Ne yazık ki bu dönemin birincil kaynaklarının çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bu eserlerden en önemlisi, İskender'in vakanüvisi olan Callisthenes'in yazdığı Pseudo Callisthenes adlı çalışmadır. Hatta bu eserin Arap Edebiyatında doğacak olan İskender anlatılarına kaynaklık ettiği söylenir.

İskender'e dair derli toplu ana kaynaklar şunlardır: Yunan vakanüvis Arrian tarafından yazılan Anabasis Alexandri (İskender'in Seferleri), tarihçi Plutarch tarafından yazılan İskender'in Hayatı, Sicilyalı tarihçi Diodorus tarafından Yunanca yazılan Bibliotheca Historica (Dünya Tarihinin Kütüphanesi), Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus tarafından yazılan Historiae Alexandri Magni (Büyük İskender'in Tarihi) ve Justin tarafından yazılan Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi (Pompeius Trogi'un Filippik Tarihinin Özeti).

Arrian, daha çok eleştirel bir tarih anlatısı ortaya koyar. Ona göre İskender, aşırı aceleci ve öfkeli. Pers hükümdarlarına özenerek kendisini neredeyse Tanrılaştırır. Plutarch'ın ilgi çekici yanı ise İskender'in heykelleri aracılığıyla onun fiziki görünüşünü tarif etmesi ve gençliğindeki arzularına yer vermesidir. Diodorus'un eseri de en eski Yunan kaynağı hükümdardır ve esere göre İskender, Sezar kadar yüce bir kişidir. Curtius, hatalarla dolu ve eski kaynaklardan alınan bilgilerle bir eser ortaya koymuştur. Justin, Trogius'un tarihini özetleyerek daha çok ahlaki mesajlar vermeye çalışmıştır. Kaynaklarda İskender'in çok sayıda mektup yazdığından da söz edilir. Epherimedes ise İskender'in günlük hayatı hakkında yazılan günlüklerdir. Çeşitli kroniklerde ve kayıp olan sayısız eserde yine İskender'e dair bilgiler

⁴ Yaşar Akdoğan, Nalan Kutsal, Ahmedî- İskendername, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s.113.

vardır. Babil kroniklerinde, Zerdüşt anlatılarında, İncil'de ve Kur'an-ı Kerim'de de İskender anlatıları yahut onunla özdeşleştirilen şahısların olduğu metinler bulunur.

1.3. Doğu Kaynaklarında İskender

İslam coğrafyasında İskender, tarihte yaşamış Makedonya Kralı Büyük İskender'den çok farklıdır. İskender, çok eski çağlarda çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı için efsaneleşmiş, hatta kendi toplumunda Tanrılaşmıştır. Bu durum, onun hakkında türlü hikâyelerin, yer yer olağanüstülüklerle bezenerek diyardan diyara yayılması sonucunu doğurmuştur. Taberi, Dineveri, Mesudi ve İbni Fatik gibi birçok Arap tarihçi ve yazar İskender'i eserlerinde anlatmaya başlamıştır. Böylelikle böyle büyük bir hükümdarın ancak İslam nuruyla şereflenerek bu fetihleri gerçekleştirebileceği varsayılmıştır. Haliyle, İskender Pers soylu, aslında Dara'nın oğlu olan bir Yunan kralı şeklinde tasvir edilir. Babası Philippos, Feylakos olur. Annesi Olympias ise Rukya... En önemlisi ise İskender'in, Kur'an-ı Kerim'deki Zülkarneyn ile özdeşleştirilmesidir. Zülkarneyn'in kelime olarak çift boynuzlu anlamına gelmesi ve İskender'in çeşitli tasvirlerinde güç alameti olarak çift boynuz kullanması bunun başlıca sebeplerindendir. İskender hem velilik hem peygamberlik vasfına da haizdir. Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı Sedd-i İskender'i inşa ettirir, Hz. Hızır ile Zulmat Deryasında ab-ı hayatı (ölümsüzlük suyunu) aramak üzere yola koyulur. İslam coğrafyasında İskender'e bu anlamların atfedilmesi; Arap ve Fars Edebiyatlarında İskender anlatılarının başlangıcı olmuştur. Elbette bu anlatılar Türk Edebiyatına da geçince ortaya İskendernâme adlı yepyeni bir tür çıkmıştır. Bu türde İskender'in tüm hayatı ve maceraları ele alınır.

1.4. Türk-İslam Edebiyatında İskendernâmeler

Türk Edebiyatında Türkçe ve müstakil olarak yazılmış dokuz İskendernâme vardır:⁵ Nizâmî-i Gencevî'nin yazdığı eser ise Farsça olarak kaleme alınmıştır.

1. Ahmedî'nin İskendernâme'si,
2. Hamzavî'nin İskendernâme'si,
3. Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si,
4. Ali Şîr Nevâyî'nin Sedd-i İskenderî'si,
5. Behiştî Sinan'ın İskendernâme'si,
6. Ebû Hasan Turtusî'nin İskendernâme'si,
7. Karamanlı Figânî'nin İskendernâme'si,
8. Lâmi'î Çelebi'nin Hirednâme'si,
9. Mütercimi Meçhul Mensur İskendernâme
10. Nizâmî-i Gencevî'nin Farsça İskendernâme'si.

Bu eserlerden Ahmedî'nin İskendernâme'si Türk Edebiyatı'nın ilk manzum İskendernâme'si olması bakımından önemlidir. İskendernâme'ler şüphesiz ki Türk-İslam Edebiyatı'na revnak katmıştır. Gerek manzum yazılmış mesnevi tarzındaki şahane İskender anlatıları gerekse mensur metinler kültürümüzün adeta bir parçası haline gelmiştir.

1.5. Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Mensur İskendernâme

Daha önce çalıştığımız tezimize konu olan İskendernâme metni, İsveç'teki Lund Üniversitesi'nin Doğu Türkistan Elyazmaları bölümüne bağışlanan Jaring Koleksiyonu'nun bir parçasıdır. Bir diğer nüsha British Library'dedir. İki nüshanın benzer yanı çoktur. Kahverengi ciltli eser, 104 varak olup Nestalik hatla yazılmıştır ve dört başı mamur bir İskender anlatısı barındıran bir nüshadır. Metinde yer yer müellifin yahut müstensihinin yazdığı çeşitli derkenarlar bulunur. Ayrıca 104v.'de *"Bu İskender-nâme kitâbını tâ'rîhniñ miñ êkki yüz yétmiş yettesi (1277) Şevvâl ayınıñ se-şenbe küni Mollâ Ebû'l Kâsım tamâm kılgan."*⁶ adlı

⁵ İsmail Avcı, Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi, Balıkesir Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

⁶ 1 Mayıs 1861, Çarşamba.

ibarede eserin müellifi, müstensihî yahut da sadece eseri bitiren bir okuru; ismini Mollâ Ebû'l Kâsım olarak açıklar. Eser, Çağatay Türkçesinin son dönemlerine aittir. Mensur olarak yazılmış İskendername, yer yer manzum parçalar barındırmaktadır. Aruzun çeşitli kalıplarında yazılan bu manzum parçalar; ifadeyi güçlendirmek ve süslemek maksadıyla metne serpiştirilmiş olup bir hayli aruz kusuru içermektedir. Kimi zaman aruz vezinlerini bulmak çok güç olmuştur. Eser, İskender'in doğumundan savaşlarına, aşk maceralarından ölümüne değin birçok konu başlığından oluşur. Metindeki bölüm adları şu şekildedir:

Bismillâhirrahmânirrahîm: Hazret-i İskender-nâme

Āgāz-ı Dāsītān-ı Ceng-i İskender

Āgāz-ı Dāsītān-ı Rāvī

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Dārâ'nın Hazîne vü Defnesini Tüşüp Alganı

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender 'Alemlî Musahhar Kılganı, Leşker Tartganı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Pâdşâ İskender Herât Şehri Birle Semerkand Şehrini Binâ Kılgan

Leşker Yürütgeli

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Mollâ Zūlmât'ga Bêrkıp Ot Birle Şimâlni Uğurlaganı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Keşmirdin Çıkıp Hindūstān'ga Barğanları

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Hindūstān'dın Çıkıp Hıttây'ga Barğanı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Hâkân Pâdşâ İskender'ni Teklif Kılıp Mihmândârlık Kılganı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Pâdişâh İskender Rūşenk ile Mihrinâz'nı Toy Kılıp Öz Nikâhıga Alganı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Pâdişâh Leşker-i İskender Vahşîlerni Algalı Leşker Yürütgeni

Āgāz-ı Dāsītān-ı Pâdişâh İskender Kıran Mülkide Ye'cüc Me'cüc'nin Çıkadurğan Yeriğe

Sed Bağlağanı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Pâdişâh İskender Âb-ı Hayât'nı İstep Zūlmât'ga Kirgenleri

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Deryâ-yı Sîr'ni İhtiyâr Kılıp Keme Ötgelî Yarlıg Kılganı

Āgāz-ı Dāsītān-ı Pâdişâh İskender Hünkâr'nin 'Ömr-i Bahârını Ecel Şarşarı Uçurğanı

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Beranduk 'Aşkıga Mübtelâ Bolup Esîrlere Kêbi Selâsîl Kırganı

Giriftâr Bolğanı

Dāsītān-ı İskender'ni Beranduk Törtüncü Nevbet Basruk Kılganı

Dāsītān-ı Mekînâ Hâkimdin

Beranduk İskender'ni Bêşinci Nevbet Basruk Kılganı

Beranduk İskender'ni Altıncı Nevbet Basruk Kılganı

Pâdişâh İskender'ni Yêtinçü Nevbet Basruk Kılganı

Dāsītān-ı Hazret-i Hızır 'Aleyhisselâm'dın Boyakı Buba Yene Keldi

Āgāz-ı Dāsītān-ı Hazret-i İskender Maşşud Kâmin Tafîp Yunan Mülki Nâ-büd Kılganı

Rāvī aytadur kim: Eflâtun bir kün...

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Yette Deryâ'nı Seyrî Kılıp On Êkki Miñ Cezîre Şehrlerini

Musahhar Kılıp Deryâ-yı Muht'ga Barğanları

Āgāz-ı Dāsītān-ı İskender Tiriglikdin Ümîd Üzüp Anasıga Tola Nâle vü Feryâd Kılmasun dep Nâme Ebergeni

Āgāz-ı Dāsītān-ı Yette Hükemâ Kirip Pâdişâh İskender'niñ Analarıga Ta'zîyet Yêtkürgenleri

Bizim çalıştığımız Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış mensur İskendername metni muhteva olarak Firdevsi'nin Şehname'si ve Nizami'nin İkbalname'si ile benzer yanlar taşımaktadır. İskender, Şehnâme'de İran'ın geçmiş hükümdarlarından bahsedilirken Keyânîlerin son hükümdarı olarak anılır. Eserde İskender'den "Pâdişâhî-i Dârâb", "Pâdişâhî-i Dârâ Püser-i Dârâb" ve "Pâdişâhî-i İskender" olmak üzere üç başlık altında toplam 2480 beyitte söz edilmiştir. Bu bölümlerde anlatılanlar özetle şöyledir:

Dârâb'ın Feylekûs'la savaşı, onun kızıyla evlenmesi, Dârâb'ın geri gönderdiği bu kızdan İskender'in doğması, Dârâb'ın yeniden evlenmesi ve bu evlilikten Dârâ'nın dünyaya gelmesi,

Feylekûs ve Dârâb'ın ölmeleriyle Rûm tahtına İskender'in İran tahtına da Dârâ'nın oturması, Dârâ'nın İskender'den haraç istemesi, iki kardeşin karşılıklı savaşa hazırlanması, Dârâ ile İskender'in üç kez savaşmaları, Dârâ'nın iki komutanı tarafından öldürülmesi. İskender'in İran tahtına oturması, Dârâ'nın kızı Rûşeneg'le evlenmesi, Hint hükümdarı Keyd'le anlaşması, Keyd'in ona Figistân adlı kızını, boşalmayan kadehini, değerli düşünürünü ve tabibini hediye olarak vermesi, Hint hükümdarı Fûr'la savaşması ve onu öldürmesi, Kâbe'ye gidişi ve ülkeyi tekrar Hz. İsmail soyundan gelenlere vermesi, Mısır'a gidişi, Endülüs'ün zengin kraliçesi Kaydâfe ile aralarında geçen olaylar, Berehmenler şehrine gidişi, Habeş ülkesine dönüşü, Nermpâyân ülkesindeki ejderhayı öldürmesi, Horum'da karşılaştığı olağanüstü varlıklar, doğuya gidişi, âb-ı hayatı araması, karanlıklar ülkesinden çıkışı, kuşlarla konuşması, İsrâfil'i görmesi, Yecüc ve Mecüc kavmi önüne set yapması, "hatif"ten gelen sestem ve konuşan ağaçtan ölümünün yaklaştığını öğrenmesi, Çîn'e gidişi ve Fağfûr'un onu saygıyla karşılaması, Hindistan'da Fûr yanlısı güçlerle yeniden savaşması, Bâbil'e yönelmesi, Aristo'ya ve annesine mektup yazması, Bâbil'de ölmesi, düşünürlerin ve annesinin yas tutması (Ünver, 1983: 9-10)

Şerefnâme: Tevhit, münacat, na't, sebeb-i telif, övgü. İskender'in soyu, Aristo'nun babası Nikomacis'ten ders alması, Feylekûs'un ölümünden sonra Rûm'a hükümdar olması, Aristo'yu vezir yapması, Mısır'a girmesi ve oranın halkını zencilerden kurtarması, Dârâ'nın haraç istemesi, iki hükümdarın savaş hazırlığına başlaması, savaştan önce Dârâ'nın iki kumandanı tarafından yaralanması, İskender'in Dârâ'dan son dileklerini dinlemesi, İran tahtına oturması, Acem ateşgedelerini yıkması, Dârâ'nın kızı Rûşeneg'le evlenmesi, Mağrip'e gidişi ve Kâbe'ye uğraması, Bürda'a'ya (Horum) giderek Nüşâbe adlı kraliçeyle dostluk kurması, Kuzey ve Orta İran'daki savaşları, Hindistan'a gidişi ve Keyd adlı hükümdarla dostluk kurması, Fûr'la savaşarak onu öldürmesi, Çîn'e gidişi ve Hakan'ın onu dostça karşılaması, Kıpçak Çölü'ne gidişi, Rûs ülkesindeki savaşları, ölümsüzlük suyunu araması, Rûm'a dönüşü. Eser, atabek Nusratüddin'e övgüyle son bulur.

Ayrıca, 2012 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Molla Sıddık Yarkendi'nin Seddi İskenderi adlı mensur İskendernâme'si Mahbube Aziz tarafından Prof. Dr. Ayşegül Sertkaya danışmanlığında çalışılmıştır. Eser Uygur harflidir.

NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ VE İSKENDERNÂME'Sİ

Asıl adı Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed olan Nizâmî, aslen Türk kökenli bir aileden gelmektedir ve Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğmuştur. Kesin olmamakla beraber doğum tarihi 1141 veya 1145, ölüm tarihi ise 1201 veya 1214 şeklinde kabul edilir. Gence'de iyi bir eğitim gördüğü söylenir. Dil ve edebiyat yanında astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik ve musiki alanlarında da eğitim görmüştür. Farsça ve Arapçanın yanında Pehlevîce, Süryânîce, İbrânîce, Ermenice ve Gürcüce gibi dilleri de öğrenmiştir.⁷

Dünya Edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan Nizâmî, kendisinden sonraki devirlerde de çok etkili olmuş ve destansı, manzum hikayelerin de ustası olarak kabul edilmiştir. Yazdığı şiirler devrin hükümdarları tarafından takdir edilmiştir ve Nizâmî hayatını bu yolla kazanmıştır.

“Kendileri için şiir yazdığı devlet adamları arasında Irak Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul, Azerbaycan atabeglerinden Nusretüddin Cihan Pehlivan b. İldeniz, Kızıllarlan, Nusretüddin Ebû Bekir b. Muhammed, Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearlan, Erzincan

⁷ Prof. Dr. Mehmet Kanar, İslam Ansiklopedisi.

Mengüçüklü hâkimi Melik Fahreddin Behram Şah ve Musul Atabegi İzzeddin Mes'ûd b. Arslanşah bulunmaktadır.”⁸

İran'dan Hindistan'a, hatta Avrupa'ya değin eserleri geniş bir coğrafyada okunmuştur. Klasik Edebiyatın birçok nazım türünde şiirlerden oluşan bir Divan'ı olduğu söylene de günümüze yalnızca “Penc Genc” adıyla bilinen ve yaklaşık 35 bin beyitten oluşan Hamse'si ulaşmıştır. Hamse'de yer alan mesneviler; Mağzenü'l-esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker (Behrâm-nâme) ve İskendernâme adlı eserlerdir.

“597/1201 yılında tamamlanan İskendernâme; Şerefnâme ve İkbálnâme olmak üzere toplam 10.521 beyitten ve iki bölümden oluşmaktadır. İskender hikâyesinin yarısı birinde, diğer yarısı da ikincisinde anlatılır.”⁹

Eser, “Feûlün feûlün feûlün feûl” vezniyle kaleme alınmıştır. İskendernâme, Hamse'nin beşinci kitabıdır. Şerefnâme'de İskender'in ilim ve siyasetteki büyük başarıları anlatılır. Onun tahsili, karakteri, hükümdarlığı ve büyük şöhretinden söz edilir. İkbálnâme ise İskender'in alim ve filozof olarak tasvir edildiği ikinci bölümdür. Felsefi olarak derinlikli bir eserdir. Nizâmî'nin eseri kendisinden sonra yazılan İskender anlatılarına kaynaklık teşkil etmiş ve bilhassa konu itibarıyla bu eserleri etkilemiştir. Nizâmî'nin eserinin konu başlıkları şu şekildedir:¹⁰

Şerefnâme: Giriş, Münacat, Peygambere Övgü, Peygamberin Miracı, Şerefnâme'yi Yazmak Hakkında, Hikâye, Zamanenin Gidişi, Nefse Öğüt ve Nasihat, Hızır'ın Nizâmî'ye Talimi, Nüsreteddin Ebu Bekr, Padişaha Övgü / Hitap, Destanın Hülâsası ve İskender'in Cihangirlik Tarifi, Bu Eserin Yazılmasının Sebebi, Destanın Başlangıcı, İskender'in Talim Alması, İskender'in Tahta Çıkması, Zenci Ordusunun Gelmesinden İskender'in Haberdar Olması, İskender'in Zengibar Şahına Haber Göndermesi, İskender'in Zengibar Şahını Mağlup Etmesi, İskender'in Mısır'dan Rum'a Dönmesi, İskender'in Avda Hoş Fal Vurması, İskender'in Aynası, Dara Elçisinin İskender'in Yanına Gelmesi, Dara'nın İskender'le Muharebeye Ordu Göndermesi, Dara'nın Komutanları ile Maslahatı, Dara'nın İskender'e Mektubu, Dara'nın Mektubuna İskender'in Cevabı, Dara'nın İskender ile Muharebesi, Dara'nın Komutanları Tarafından Öldürülmesi, İskender'in İran Hükümdarlarıyla Anlaşması, İskender'in İran Ateşgedelerini Dağıtması, İskender'in İsfahan'da Dara'nın Kızı Ruşenk'i Nikahına Alması, İskender'in Tahta Oturması, İskender'in Dara'nın Kızı Ruşenk'i Rum'a Göndermesi, İskender'in Arabistan'a Gitmesi ve Kabe'yi Ziyaret Etmesi, İskender'in Berde'ye Gelmesi ve Nüşabe ile Görüşmesi, İskender'in Nüşabe ile Mecliste Oturması, İskender'in Derbent Kalesini Alması, İskender'in Serir Kalesine Gitmesi ve Keyhüsrev'in Kabrini Ziyaret Etmesi, İskender'in Keyhüsrev Makberesine Gitmesi, İskender'in Rey ve Horasan'a Gitmesi, İskender'in Hindistan'a Gitmesi, İskender'in Hintli Keyd'e Mektubu, İskender'in Hindistan'dan Çin'e Gitmesi, İskender'in Hakan'a Mektubu, Hakan'ın İskender'e Cevabı, Rum ve Çin Nakkaşlarının Yarışı, Hakan'ın İskender'i Misafir Etmesi, İskender'in Rus Ordusunun Hücumundan Haberdar Olması, İskender'in Kıpçak Çölüne Varması, İskender'in Rus Ülkesine Varması ve Muharebesi, İskender'in Ruslarla Vuruşması, İskender'in Rusları Mağlup Etmesi, Nüşabe'nin Kurtarılması, İskender'in Çinli Cariyeyle Şenlik Etmesi, İskender'in Zülmet'ten Çıkması, İskender'in Rum'a Dönmesi, Nüsreteddin Atabey'in Sitayişine Dair...

İkbálnâme: Münacat, Sonuncu Peygambere Övgü, Kitabın Yazılmasının Sebebi, Sözüün Övgüsü ve Padişahlara Nasihat, Padişahın Övgüsü, Tazim Hitabesi, Kitabın Başlaması,

⁸ Prof. Dr. Mehmet Kanar, İslam Ansiklopedisi.

⁹ Prof. Dr. Nimet Yıldırım, Genceli Nizâmî ve İskendernâme'si, Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi, Cilt 1 – Sayı 1, 2022, s. 2.

¹⁰ Nizâmî Gencevî Eserleri – 2. Cilt, Şark – Garp Neşriyat Evi, 2013, s.231-687.

Berber Köle ile Ahvalatı, İskender ile Çoban Destanı, Arşimedes ile Çinli Cariyenin Hikayesi, Kıpti Mariya'nın Hikayesi ve Onun Kimyagerliği, Fakir Çörekçinin Hikayesi ve Onun Zengin Olması, Alimlerin Hürmüz'ü İnkâr Etmeleri ve Helak Olmalarının Hikayesi, Eflatun'un Çalgı Aleti İmal Etmesi, Eflatun'un Geçmişten Hikaye Söylemesi, İskender ile Sokrat'ın Ahvalatı, Hintli Hekimin İskender ile Sohbeti, İskender'in Yedi Alim ile Halvete Çekilmesi, Arestu'nun Dedikleri, Valis'in Dedikleri, Belinas'ın Dedikleri, Sokrat'ın Dedikleri, Ferferyus'un Dedikleri, Hürmüz'ün Dedikleri, Eflatun'un Dedikleri, İskender'in Dedikleri, Nizami'nin Dedikleri, İskender'in Peygamberliği, Arestu'nun Nasihatnamesi, İskender'in Peygamberlik Seferine Çıkması, İskender'in Şimale Varması ve Yecüc Seddini Bağlaması, İskender'in Rum'a Dönmesi, İskender'in Vasiyeti, İskender'in Anasına Mektup Yazması, İskender'in Mektubunun Anasına Ulaşması, Babasının Vefatında İskenderus'un Nale Etmesi, Arestu'nun Rüzgarının Sonu, Hürmüz'ün Rüzgarının Sonu, Eflatun'un Rüzgarının Sonu, Valis'in Rüzgarının Sonu, Belinas'ın Rüzgarının Sonu, Ferferyus'un Rüzgarının Sonu, Sokrat'ın Rüzgarının Sonu, Nizami'nin Rüzgarının Sonu, Melik İzzeddin Methi, Kitabın Sonu.

Geç Dönem Çaġatay Türkçesi Mensur İskendernâme'nin Nizâmî Geleneğiyle İlişkisi

Lund nüshası, Nizâmî'nin İskendernâme'sinde yer alan birçok temayı ve motif yapısını yeniden üretmektedir. Zülkarneyn anlatısı, Hızır ile ab-ı hayatı arama, Yecüc ve Mecüc kavmine karşı set yapma, ilahi hikmete ulaşma arzusu gibi temalar hem Nizâmî'nin İkbálnâme'sinde hem de bu geç dönem Çaġatay metninde görülür. Bu benzerlikler, Nizâmî'nin İskender'i kahramanlıktan hikmete yönelen bir figür olarak kurgulama biçiminin, Çaġatay sahasında da devam ettiğini göstermektedir.

Metinde yer alan "Āġāz-ı Dāsītān" başlıkları, anlatının epizodik biçimde düzenlenmesini sağlar. Bu yapısal biçim, klasik mesnevi tertibini hatırlatır; her bölümde İskender'in hayatının bir evresi anlatılır. Bu yönüyle eser, hem anlatı bütünlüğünü korur hem de Nizâmî'nin Şerefnâme – İkbálnâme ikili yapısını mensur biçimde yeniden üretir. Her "dāsītān" başlığı, birer tematik dönüm noktasına işaret eder; İskender'in doğumu, cihangirliği, aşk maceraları, felsefi arayışı ve ölümüne kadar geçen süreç bu bölümlerde ardışık olarak ele alınır.

Lund nüshasında dikkat çeken bir diğer unsur, anlatıcının yer yer metne müdahale eden yorumlayıcı bir ses tonuna sahip olmasıdır. Bu durum, klasik Çaġatay mensur metinlerinde nadir görülen bir özelliktir ve metnin felsefi derinliğini artırır. Nizâmî'nin İkbálnâme'sinde İskender'in bilgeleşme süreci filozoflarla sohbetler üzerinden gelişirken, bu metinde aynı fikir, İskender'in içsel yolculuğu ve kader bilinciyle işlenir. Hızır'la olan karşılaşma, ab-ı hayat arayışı, Zülmet Deryası'na iniş gibi sahneler, tasavvufi bir sembolizm içinde ele alınır.

Dil ve üslup açısından da metin, Nizâmî etkisinin güçlü izlerini taşır. Arapça ve Farsça tamlamaların yanı sıra, yer yer sade halk diline yakın bir anlatım tercih edilmiştir. Bu yönüyle eser, Nizâmî'nin yüksek edebi üslubunu halkın anlayabileceği bir düzleme taşır. İskender'in aşkları (özellikle Mihrinaz ve Rüşeneg figürleri), fetihleri ve ölümsüzlük arayışı hem alegorik hem de ahlaki bir çerçevede yeniden yorumlanmıştır.

Nizâmî'nin İskender'inde olduğu gibi, bu mensur metinde de kahramanın amacı yalnızca toprak fethetmek değil, aynı zamanda kendi benliğini ve bilgeliği fethetmektir. İskender, dünyevi gücün ötesine geçen bir hakikat arayıcısı olarak işlenir. Bu felsefi yaklaşım, geç dönem Çaġatay edebiyatında Nizâmî geleneğinin yaşatıldığını kanıtlayan önemli bir göstergedir.

SONUÇ

Geç dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış mensur İskendernâme, Nizâmî-i Gencevî'nin kurduğu edebî, felsefî ve ahlaki mirasın Orta Asya sahasındaki güçlü bir yankısıdır. Bu eser, Nizâmî'nin oluşturduğu İskendernâme geleneğini sadece biçimsel olarak değil, düşünsel ve sembolik düzeyde de sürdürmektedir. Lund nüshasındaki İskender, Nizâmî'nin eserindeki gibi bir bilgelik ve hikmet arayıcısı olarak resmedilmiştir. Hızır'la buluşma, ab-ı hayatı arama ve Yecüc-Mecüc'e karşı set çekme motifleri, Nizâmî'nin metafizik anlam dünyasının Çağatay dilinde yeniden hayat bulduğunu göstermektedir.

Bu mensur metin, Nizâmî'nin poetik evrenini geç dönem Çağatay Türkçesi içinde yeniden üretirken, aynı zamanda dönemin dilsel ve kültürel dönüşümlerine de ışık tutar. Dilinde sadeleşme, üslubunda anlatı kolaylığı ve yer yer halk anlatısı unsurları bulunur. Böylece hem yüksek edebiyatın hem halk geleneğinin ortak bir sentezine ulaşır.

Sonuç olarak, bu çalışma; Nizâmî'nin İskender tasvirinin Türk dünyasındaki yankılarını belgeleyen, Çağatay edebiyatının geç döneminde edebî sürekliliği gösteren ve Türk kültür tarihine önemli bir katkı sunan bir metni gün yüzüne çıkarmaktadır. Nizâmî'nin Gence'de yaktığı hikmet ışığı, yüzyıllar sonra Çağatay sahasında da parlamış; İskender'in hikmeti, kalemle yeniden fethedilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akçay, Hasan. "Ahmedî'nin İskendernâme'si." Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
2. Akdoğan, Yaşar, Kutsal, Nalan. Ahmedî-İskendernâme. İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 143, 2019.
3. Alparlan, Ali. Zülkarneyn Ya Kuruş-ı Kebir. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 1994.
4. Altuğ, Murat. 16. Yüzyıla Ait Figânî'nin İskendernâme'si Üzerinde Bir Sentaks İncelemesi. Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
5. Argunşah, Mustafa. Çağatay Türkçesi. İstanbul, Kesit Yayınları, 2018.
6. Avcı, İsmail. Türk Edebiyatında İskendernâmeler-Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
7. Avcı, İsmail. Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde İskender-i Zülkarneyn. Uluslararası Evliyâ Çelebi'nin Balkanları Kongresi, 16-20 Nisan 2012, Üsküp.
8. Avcı, İsmail. İskendernâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır. Adana Çukurova Üniversitesi Yayınları, 2012.
9. Avcı, İsmail. Tezâhürü'l Felâsife: Anadolu Sahası İskendernâmelerine Göre Aristo, Eflâton, Sokrât, Bukrât. İstanbul Kültür Üniversitesi TUDOK Yayınları, 2012.
10. Bağcı, Serpil. Minyatürlü Ahmedî İskendernâmeleri: İkonografik Bir Deneme. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
11. Bağcı, Serpil. Osmanlı Dünyasında Efsanevi Yönetici İmgesi Olarak Büyük İskender ve Osmanlı İskendernâmesi. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
12. Bosworth, A. B. Alexander the Great Part 1-2. Londra, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1994.
13. Çetin, Yeşim. The Alexander Romance Tradition: Ahmedî, his sources, and the reception of his sources in the 15th-16th century. Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
14. Eckmann, János. Die Tschaghataische Literatur. Philologiae Turcicae Fundamenta, Vol. 2, 1964, 304-402.
15. Eckmann, János. Çağatayca El Kitabı (Çeviren: Günay Karaağaç). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
16. Eckmann, János. Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1963.

17. Eraslan, Kemal. Çağatay Edebiyatı. Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt: 8, 1993, s. 168-176.
18. Ercilasun, A. Bican: Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara, Akçağ Yayınları, 2020.
19. Jarıng, Gunnar. An Eastern Turki-English Dialect Dictionary. İsveç, Lund, 1964.
20. Kanar, Mehmet. Farsça-Türkçe Türkçe-Farsça Sözlük. İstanbul, SAY Yayınları, 2018.
21. Köprülü, Fuad. Çağatay Edebiyatı. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000, cilt, 3, 1945, s.270-323.
22. Kurban, İklil. Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü-Emir Necipoviç Necip. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
23. Pala, İskender. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul, Kapı Yayınları, 2018, s. 236-238.
24. Rahimi, Farhad. Feragî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
25. Samoiloviç, A.N.: Orta Asya Edebi Dili Tarihine Dair, çev. Abdulkadir İnan. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yıllık Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, 1940-1941, s. 73-95.
26. Steingass, F. A Comprehensive Persian-English Dictionary. Londra, Routledge and Kegan Paul Limited, 1963.
27. Şen, Mesut. Türk Dilinin Dünü ve Bugünü. İstanbul, POST Yayınevi, 2021, s. 151-162.
28. Turan, Fikret. Bahşayış Lügati. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
29. Turan, Fikret. Çağatayca Manzum Sözlük Nisab-ı Kutbiyye. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
30. Turan, Fikret. "Doğu Türk Yazı Dili Edebi Çevresi: Harezmi-Kıpçak, Mısır – Suriye ve Çağatay Sahası" [Literary Environment of Eastern Turkish: Linguistic Areas of Khwarezm-Qipchak, Egypt-Syria and Chaghatay Turkish], Türk Edebiyatı Tarihi, vol. I, edited by T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik, N. Demir, M. Kalpaklı, R. Korkmaz, M. Ö. Oğuz, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, pp. 667-682."
31. Turan, Fikret. "Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış 'Dîvâne Bûrak Kıssası': Metin, Dil ve Üslup İncelemesi," İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt: 26/1 (2016), s. 311-338.
32. Ünlü, Suat. Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya, Eğitim Kitabevi, 2013.
33. Ünver, İsmail. İskendernâme: İnceleme, Tıpkıbasım. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Çevrimiçi Kaynaklar

<https://www.alvinportal.org/alvin/view.jsf?pid=alvinrecord%3A29914&dswid=9127>.

<https://archive.org/details/catalogueofturki00brituoft/page/n361/mode/2up>.

<https://islamansiklopedisi.org.tr>.

<https://www.lugatim.com/s/بۈرۈك كۈسسۈ>.

<https://pauctle.com/osmtr/>.

**ПО СЛЕДАМ НИЗАМИ: ПРОЗАИЧЕСКИЙ СПИСОК «ИСКЕНДЕР-НАМЕ»
В ПОЗДНЕМ ЧАГАТАЙСКОМ ТЮРСКОМ ЯЗЫКЕ
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: Низами Гянджеви, чагатайский тюркский язык, прозаическое «Искендернаме», турецко-исламская литература

В данной статье представлены введение и литературный анализ прозаического списка «Искендер-наме» позднего периода чагатайского тюркского языка. Этот труд из коллекции Гуннара Джаринга в библиотеке Лундского университета (Швеция) является ранее неизученным текстом. Состоящий из 104 листов, список отражает лингвистические особенности позднего чагатайского тюркского языка и документирует преемственность повествований об Искендере (Александр Македонский-А. М.) в тюрко-исламской литературе. Текстовые особенности, содержание, повествовательный стиль и философские темы произведения обнаруживают поразительные параллели с «Искендер-наме» Низами Гянджеви. В этом контексте исследование показывает, как философско-нравственная традиция, заложенная Низами, была воспроизведена в прозе в среднеазиатской турецкой литературе. Текст содержит отсылки как к классической восточной мысли, так и к суфийской символике, а образ Александра рассматривается одновременно как герой и мудрец, ищущий мудрости. Эта рукопись проливает свет на поздний период чагатайского тюркского языка с точки зрения истории языка, текстологического сопоставления и культурной трансмиссии.

*Aleyna MALKOCH
Istanbul University, Old Turkish Language*

**FOLLOWING NİZAMÎ: A LATE CHAGHATAI TURKISH
PROSE VERSION OF THE ISKENDERNÂME
SUMMARY**

Key words: Nizâmî-i Gencevî (Nizami Ganjavi), Çağatay Türkçesi (Chagatai Turkish), Mensur İskendernâme (Prose Iskandarnama), Türk-İslam Edebiyatı (Turkic-Islamic Literature), Hamse Geleneği (Khamse Tradition)

This article presents and analyzes a prose version of Iskandarnama written in the late Chagatai Turkish period. The manuscript, preserved in the Gunnar Jaring Collection at Lund University Library (Sweden), has not been previously studied. Consisting of 104 folios, it reflects the linguistic characteristics of late Chagatai Turkish and demonstrates the continuity of Alexander narratives within Turkic-Islamic literature. The thematic and structural parallels between this work and Nizami Ganjavi's Iskandarnama are particularly remarkable. The study explores how Nizami's philosophical and ethical portrayal of Alexander was reinterpreted in a later Central Asian context through prose narration. The manuscript incorporates elements of classical Eastern thought and Sufi symbolism, depicting Alexander not only as a conqueror but as a seeker of divine wisdom. This study contributes to understanding the linguistic, literary, and cultural dimensions of the late Chagatai period.

Daxil oldu: 18.11.2025-ci il